

TOIMINNALLISET MENETELMÄT, TARINAT JA OPPIMINEN

Tarinallisuus on loogisen ajattelun rinnalla toinen keskeinen tapa jäsentää kokemusta. Kun toiminnalliset menetelmät perustuvat siihen, että kokemukseen varastoituneesta aineistosta rakennetaan kertomus eri tekniikoin, voidaan puhua myös kokemuksellisista tai tarinallisista menetelmistä. Toiminnallisissa tai tarinallisissa menetelmissä pyritään tarinan avulla luomaan yhteys omaan emotionaaliseen kokemukseen, sisäiseen tarinaan.

ULLA KATAINEN

Työnohjauksen ja koulutuksen piirissä on viime vuosina virinnyt kiinnostus ja suoranainen innostus toiminnallisiin menetelmiin (engl. action methods). Koulutusta menetelmiin ja taustalla olevaan ajatteluun on annettu pääosin yksityisissä instituuteissa, mutta myös yliopistojen aikuiskoulutuksen ja ammattikorkeakoulujen ohjelmissa. Toiminnallisten menetelmien käsitteelle on käynyt niin kuin nopeasti leviävien ilmiöiden käy: semanttinen kenttä laajenee hämärärajaiseksi ja joskus on vaikea tietää, mistä puhutaan.

Useimmiten käsitteellä viitataan J.L. Morenon (1987) viime vuosisadan alkupuolella kehittämän sosio- ja psykodraaman menetelmään ja tekniikoihin, joista keskeisin on oman tarinan draamallinen rakentaminen ryhmässä. Menetelmien taustalla on Morenon teoria rooleista, spontaanisuudesta, luovuudesta ja ryhmässä tapahtuvan toiminnallisen tutkimisen ja roolinvaihtojen sekä sosiodraaman mahdollisuuksista vuorovaikutussuhteiden tutkimisessa ja yksilön itsetiedostuksen lisäämisessä.

170 Psykodraama on määritelmän (Kellermann 1992; Blatner 1997; Moreno 1987) mukaisesti psykoterapian menetelmä, joten sellaisenaan se tuskin soveltuu koulutuksen tai työnohjauksen metodiksi. Useita menetelmän tekniikoista on kuitenkin mahdollista ymmärtää ja soveltaa myös muiden viitekehysten pohjalta ja ilman pitkää ohjaajakoulutusta (Huhtala 1993; Blatner 1997). Kun näin esitetään olevan, seuraa kysymys, mitä tavoitellaan toiminnallisissa menetelmin ja miten niiden käyttöä perustellaan teoreettisesti? Ja

myös: miten menetelmät mahdollisesti toimivat oppimisen ja oivalluksen katalyyttinä?

Morenon teoriaa ovat jotkut tutkijat (Kellermann 1992) pitäneet ohuena ja menetelmän harjoittajat ovat Kellermanin mukaan keskittyneet spontaaniin toimintaan ja emotionaalisiin kokemuksiin neutraalin tutkimuksen ja kriittisyyden kustannuksella. Lisäksi useita psykodraamasta peräisin olevia termejä käytetään eri tavoin riippuen siitä, kuka termejä käyttää (ks. Jefferies 1998), joten keskustelu menetelmän soveltamiskäytännöistä tai teorian kehittamisestä on joskus hankalaa. Suomessa on psykodraamamenetelmän koulutuksessa ollut aika ajoon 'tunnustuksellisia' tai kulttimaisia piirteitä (esim. Hukkanen 1999) mikä ei sekään ole kannustanut teoreettiseen keskusteluun tahi hälventänyt menetelmiin liitettävää mystistä sävytystä.

Menetelmien käyttöä on kuitenkin jonkin verran tutkittu Suomessakin, erityisesti työnohjauksen alueella (Huhtala 1993; Valve-Mäntylä 1992; Virtaniemi 2001) ja roolityöskentelyn ja toiminnallisen tutkimisen on todettu edistävän mm. ammatillisen minäkuvan kehittymistä. Australialainen Antony Williams (1998) on pohtinut menetelmiä Morenon rooliteorian lisäksi myös systeemisen ja tarinallisen ajattelun kehyksistä ja kehittänyt visuaalisten ja toiminnallisten tekniikoiden käyttöä työnohjauksessa.

SISÄISEN JA ULKOISEN TARINAN DIALOGI

Vilma Hänninen on väitöskirjassaan (2000) ke-

hittänyt käsitteen *sisäinen tarina*. Sillä hän tarkoittaa prosessia, jossa yksilö tulkitsee elämänsä tapahtumia sosiaalisesta tarinavarastosta omaksumiensa mallien avulla, jolloin ”sisäinen tarina on yleisen ja yksittäisen, symbolien ja aineellisen, kielellisen ja ei-kielellisen, julkisen ja yksityisen kohtaamisen prosessi, jossa muodostuu uusia merkityksiä. Se on jatkuva luova prosessi, jossa useat osatarinat kutouvat toisiinsa” (s. 21). Hännisen mukaan sisäinen tarina on myös mielen sisäinen kokemuksen organisoija ja tähän tarinaan voi tutustua myös muun kuin kielellisen muodon avulla. Tarinallisuus on siis loogisen ajattelun rinnalla toinen, keskeinen tapa jäsentää kokemusta, kuten Bruner (1987) on esittänyt.

Hänninen erottaa kolme sisäisen tarinan tasoa: alkuperäinen, reflektiivinen ja metareflektiivinen. Näistä *alkuperäinen tarina* on lähinnä omaa välitöntä kokemusta, koettu tapahtuma tai jakso omassa elämässä; *reflektiivinen tarina* on se, mitä itselleen koetusta kertoo oman ajattelun ja havainnoinnin kautta, ja *metareflektiivinen tarina* on oman tarinan tietoista erittelyä. Voidaan ajatella, että tarinat elävät meissä eriasteisesti jalostuneina tai jäsentyneinä. Joihinkin olemme kiinnittyneet ja toisia emme ole vielä kielen ja ajattelun kautta rakentaneet tietoisiksi kokonaisuuksiksi – ja silti saatamme olla niihin kiinnittyneitä niin, että ne ei-tietoisella tavalla ohjaavat valintojamme ja elämäämme ja kenties sitovat emotionaalista energiaa. Dialogi oman sisäisen, kenties hauraasti rakentuneen tai kokonaan tiedostamattoman tarinan ja ulkoisten, eri tavoin kerrottujen tarinoiden välillä on ollut vuosituhantista.

Kun toiminnalliset menetelmät perustuvat siihen, että kokemukseen varastoituneesta aineistosta rakennetaan kertomus eri tekniikoin, voitaisiin kenties puhua myös *kokemuksellisista* tai *tarinallisista* menetelmistä – etenkin kun ensisijaista ei ole toiminta, tekniikka tai esittäminen, vaan ohjattavan tai opiskelijan pyrkimys jäsentää sisäistä maailmaansa, työtilannettaan tai vuorovaikutussuhteitaan.

TARINAN TUOTTAMISEN JA KOKEMUKSELLISEN KÄSITTELYN TAPOJA

Yksilö – tai joskus ryhmä – siis tuo sisäisestä tarinastaan esille jonkin kohdan ja tämän prosessin tuottamia kokemuksia tutkitaan ohjaajan ja ryhmän avustuksella eri tavoin: muuntelemalla

tarinaa, tarkastelemalla sen eri osasia ja niiden välisiä suhteita, jakamalla syntyneitä kokemuksia yhteisesti. Kyse on siis kokemuksellisesta oppimisen tavasta (Kolb 1984). Toiminnallisissa – tai tarinallisissa – menetelmissä pyritään tarinan avulla luomaan yhteys omaan emotionaaliseen kokemukseen; sisäiseen tarinaan.

Tällaisia tarinallisen aineiston hankkimisen ja rakentamisen tapoja voi työhohjauksessa ja koulutuksessa olla monenlaisia; seuraavassa muutamia:

1. Ryhmässä tuotetaan yhteisesti sovitun teeman ympäriltä tarina ohjaajan avustuksella, esimerkiksi rakentamalla fiktiivinen tilanne ja sopimalla rooleista, kuten roolileikeissä ja sosiodraamassa tehdään.

2. Tarina rakennetaan magneettikuvien, korttien tai muiden visuaalisten symbolien ja niiden muuntelun avulla.

3. Kirjoitettu satu tai tarina käsitellään ryhmässä eri tavoin toiminnallisesti ja kokemuksellisesti. Tässä toiminnallisuuden tekniikoita voivat olla roolileikkien lisäksi esim. piirtäminen, kirjoittaminen ja liikkuminen eri tavoin, mm. ihmispatsaat. Valmis satu tai kirjoitettu tarina voidaan myös lukea tai kuunnella yksin, kaksin tai ryhmässä – kuten vuosisatojen ajan on tehty!

Tarinan rakentaminen voi tapahtua yksinkertaisena roolileikkinä, jossa toisena osapuolena on vaikkapa tyhjä tuoli, toinen ryhmän jäsen tai ohjaaja. Ryhmän sosiodraamassa koko ryhmä sopii tutkittavasta teemasta ja sopii rooleista. Näin syntyvän spontaanisti rakentuvan –toki myös ohjattun – tarinan aineiston avulla tutkitaan yksilöllisiä kokemuksia ja ryhmätason tapahtumia.

Toisena mainittu visuaalinen tilanteen tai vuorovaikutussuhteen hahmottaminen on tekniikka, jossa kuvasymbolien (magneettikuvat, kortit tms.) avulla hahmotetaan tapahtumia, muunnellaan ja kehitetään vaihtoehtoisia näkökulmia; tuotetaan reflektiivistä ja metareflektiivistä tarinaa. Esineet ja kuvat voivat tämän tuottamisen kautta toimia uusien merkitysten ja yhteyksien virikkeenä ja tietoisien pohdinnan aineksina. Australialainen Antony Williams (2000) on kehittänyt kuvasymbolien käyttötapoja ja yhdistänyt menetelmää tarinalliseen ja systeemiseen ajatteluun (vrt. Hyypä 1983); kuvin rakennettu kertomus muodostaa systeemin, jota tarkastelemalla voi pyrkiä tunnistamaan siihen vaikuttavia yhteyksiä. Kun kuvasymboleja siirrellään systeemissä – siis muunnellaan kertomusta – ja tutkitaan näiden muutosten

herättämiä kokemuksia ja ajatuksia, saadaan lisäämäärystä vuorovaikutussuhteiden kokonaisuuteen.

Kokemuksellisen aineiston tuottamisen tapana voivat toimia myös valmiit tarinat, kertomukset ja sadut eri tavoin ryhmässä käsiteltyinä. Sadun tai kertomuksen kuvaamaa tilannetta elävöitetään ja muunnellaan esimerkiksi roolinvaihdoin, kirjoittamalla, piirtämällä tai fyysisen liikkeen avulla. Näin syntyneet kokemukset voivat tuottaa assosiaatioita ja virittää muistissa olevaa aineistoa tutkittavaksi ja pohdittavaksi. (Gersie & King 1997.)

Kun sisäinen tarina kohtaa ulkoisen satujen ja myyttien kautta ja käy dialogia tämän tarinan kanssa, on myös kyse kolmannen ryhmän tavasta. Tämä vuoropuhelu tapahtuu joskus ei-tietoisesti, mutta voi silti olla merkittävää yksilön kasvun kannalta. Bruno Bettelheim (1984) on satuja tutkiessaan korostanut niiden kykyä koskettaa lapsen ja nuoren alitajuntaa, auttaa käsittelemään sellaisia kehityksellisiä, moraalisia ja eksistentiaalisia kysymyksiä, joita lapsi tietoisesti ajattelun keinoin ei vielä ole kykenevä käsittelemään kuten hyvän ja pahan, liittymisen, eron, hylkäämisen, vallan, rakkauden ja kuoleman kysymyksiä. Näiden, ahdistustakin tuottavien kysymysten käsittely tulee mahdolliseksi sadun viitteellisessä ja symbolisessa hahmossa ja turvallisen aikuisen läsnäollessa ilman, että siihen olisi tarvettakaan liittää erittelevää, tietoista ajattelua - joka aikuisen oppimisessa on olennainen osa.

KOKEMUSTEN JA MERKITYSTEN TARKASTELU

Sisäinen tarina on lähellä Mezirowin (1998) esittämää *merkitysperspektiivin* käsitettä: Somaksumamme tietoinen tai tiedostamattomaksi jäänyt sisäinen tarina tai erilaiset osat tarinat ovat kulttuurisesti välittyneiden mallien muovaamia kuten merkitysperspektiivitkin ja toisaalta ne ovat myös yksilöllisten kokemusten kautta rakentuneita tulkintoja maailmasta, ajattelun viitekehyksiä, joihin uudet kokemukset sulautetaan ja joita kukin myös muokkaa uusien kokemusten ja tulkintojen myötä.

Näistä tulkinnoista emme läheskään aina ole tietoisia, kuten emme ole tietoisia kuin pienestä osasta sisäistä tarinavarastoamme. Ihmisenä ja ammattilaisena kehittymisen edellytys on sisäisten olettamustemme, tarinoidemme, merkitys-

perspektiivien tutkiminen ja tietoiseksi saattaminen; tämä edistää tajunnan tutkivan puolen vahvistumista, jolloin kyky kehittyneeseen reflektioon paranee myös tilanteissa, joissa emootiot ja kokemuksellinen puoli ovat vahvasti läsnä, kuten työnohjauksessa ja kokemuksellisessa oppimisessa. (Keski-Luopa 2001; Ojanen 2001.)

Morenon esittämä toiminnallisten menetelmien ydin, *action-insight*, (suomeksi mahdollisesti *toimintaovallus*) on prosessi, jonka osia ovat kokemuksellinen oppiminen, tekemällä oppiminen ja ei-kognitiivinen oppiminen. Tähän pääsemiseksi tarvitaan Kellermannin (1992) mukaan spontaanisuutta edistävän tilanteen luominen – ja sellaiseen fyysisen toiminnan tekniikoilla pyritään. Kellermann on kuvannut toimintaovalluksen prosessia vertaamalla sitä ongelmanratkaisun vaiheisiin, jossa ensimmäisenä on tilanteen esittäminen, sitten tilanteen tulkinta ja spontaanien kokemusten ilmaiseminen, uuden oivalluksen tai ratkaisun löytäminen ja viimeisenä oivalluksen testaaminen käytäntöön.

Toiminnallisten menetelmien kiehtovuutta ja levinneisyyttä on lisännyt vahva elämyksellisyys ja emotionaalinen viritys, joka liittyy tutkittavan tai konstruoitavan tarinan koskettaessa omaa sisäistä tarina- ja kokemusmaailmaa. Menetelmien käytännön kannalta on syytä tehdä ero kokemuksen ja elämyksen välillä. Kokemus syntyy elämyksen raaka-aineesta: kun aistihavaintoja, tunteita ja elämyksiä tulkitaan ja niille annetaan merkityksiä reflektioprosessissa, syntyy uusia kokemuksia. (Ks. Kolb 1984; Ojanen 2001).

Deweyn (1976) pohdinnat kokemuksen vuorovaikutteisuudesta ja *kokemuksellisen jatkumon* merkityksestä oppimisessa sekä psykodynaamisesti orientoituneiden tutkijoiden (Hyypä 1983; Kjellqvist 2001) kommentit kokemuksen äärelle pysähtymisen merkityksestä ja aitouden, 'eiesittämisen' tärkeydestä ovat kokemuksen tavoittamisen kannalta olennaisia.

Oppimisen ja oivalluksen kannalta ei ole tärkeää, onko yhteys omaan kokemukseen syntynyt toiminnan, tarinan vai mahdollisesti keskustelun tai hiljaisuuden kautta; oleellista on yhteyden saaminen omaan kokemukseen ja pysähtyminen sen ääreen.

Toiminnallisia ja tarinallisia menetelmiä sovellettaessa kokemuksen tuottamisen ja tutkimisen lisäksi on usein kyse tilanteen tai draaman

